

รูปแบบการบริหารจัดการชุมชนเกษตรเพื่อนำไปสู่การลดภาวะหนี้สิน
ของครัวเรือนเกษตรกร กรณีศึกษา บ้านจู้ด ตำบลลำปางหลวงอำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง
Agricultural Community Management Model for Agricultural Holding
Households Debt Decreasing : A Case Study of Baan Chut,
Lampang Luang Sub-district, Ko Kha district, Lampang Province

กาจัน กอริ¹

Kart Korree

E-mail: Jojj2021300@gmail.com

อภิชาติ ไตรแสง²

Apichart Traisaeng

เฉลิมชัย ปัญญาดี²

Chalermchai Panyadee

สมคิด แก้วทิพย์²

Somkit Kaewthip

เมธี พยอมยงค์³

Methee Payomyong

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาสถานะหนี้สินและวิธีการจัดการหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร 2) เพื่อศึกษาปัจจัยหรือเงื่อนไขที่มีผลต่อการก่อเกิดการมีภาวะหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร และ 3) เพื่อศึกษาและพัฒนารูปแบบการจัดการชุมชนเกษตรที่เหมาะสมเพื่อนำไปสู่การลดสถานะหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร วิธีการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม แบ่งประชากรออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ 1 ครัวเรือนเกษตรกรบ้านจู้ด หมู่ที่ 5 ตำบลลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ซึ่งทำการเกษตรในปีการผลิต 2560/2561 ติดต่อกัน 3 ปี จำนวน 58 ครัวเรือน การเก็บข้อมูลใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง และกลุ่มที่ 2 การสนทนากลุ่มโดยคัดเลือกแบบเจาะจง ได้แก่ ผู้แทนครัวเรือนเกษตรกร จำนวน 8 คน ผู้นำหมู่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน จำนวน 4 คน ผู้นำอาสาหรือปราชญ์ทางการเกษตรหมู่บ้าน จำนวน 2 คน และผู้แทนองค์กรที่เกี่ยวข้อง จำนวน 8 คน รวมจำนวน 22 คน และการศึกษาข้อมูลจากเอกสารองค์กรที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัย พบว่า 1) ครัวเรือนเกษตรกรมีภาวะหนี้สิน เฉลี่ยครัวเรือนละ 276,427 บาท แหล่งเงินทุนที่มีภาวะหนี้สินมากที่สุด ได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สาขาเกาะคา มีการชำระหนี้สิน เฉลี่ยครัวเรือนละ 61,389 บาทต่อปี 2) ปัจจัยหรือเงื่อนไขสำคัญจากความเห็นของหัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรที่ส่งผลการก่อเกิดสถานะหนี้สิน แบ่งเป็น 5 ด้าน เรียงลำดับจากมากไปน้อย ได้ดังนี้ 2.1) ด้านสภาพครัวเรือนเกษตรกร ได้แก่ การขาดความรู้และทักษะในการทำการเกษตร และการขาดความสามารถการบริหารจัดการของครัวเรือนเกษตรกร 2.2) ด้านสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ได้แก่ การบริโภคนิยม มีพฤติกรรมซื้อสินค้าผ่อนส่ง และการลอกเลียนแบบ และการไม่รวมกลุ่มกันทำกิจกรรม 2.3) ด้านสภาพแวดล้อมและภัยธรรมชาติ ได้แก่ การขาดแคลนน้ำ ลักษณะดินแห้งแล้ง และการระบาดของโรคและแมลงศัตรูพืช 2.4) ด้านสภาพเศรษฐกิจ ได้แก่ กลไกการตลาดที่ไม่เป็นธรรม และขาดการบริหารจัดการเครื่องมือทำการเกษตร 2.5) ด้านนโยบายทางการเมือง ได้แก่ เงินช่วยเหลือ

¹ นักศึกษาปริญญาเอก วิทยาลัยบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

² อาจารย์ประจำวิทยาลัยบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ จังหวัดเชียงใหม่

³ ผู้อำนวยการสำนักอำนวยการ สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง จังหวัดเชียงใหม่

เกษตรกรผู้ปลูกข้าวนาปีไม่เพียงพอ และ 3) รูปแบบการจัดการชุมชนเกษตรที่เหมาะสมเพื่อนำไปสู่การลดสถานะหนี้สิน ได้แก่ ครัวเรือนเกษตรกรควรนำตัวอย่างดินไปวิเคราะห์ค่าดิน ควรเพิ่มปริมาณแหล่งน้ำทำการเกษตร ควรทำการเกษตรแบบผสมผสาน ครัวเรือนเกษตรกรควรลดการบริโภคนิยม คือ ควรลดพฤติกรรมการซื้อสินค้าฟุ่มเฟือยและการลอกเลียนแบบ ควรจัดทำบัญชีครัวเรือน และความสัมพันธ์ของชุมชนกับองค์กรที่เกี่ยวข้อง ควรเป็นความสัมพันธ์ในรูปของเครือข่าย เสริมสร้างเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และมีปฏิสัมพันธ์กันในเชิงแลกเปลี่ยนกัน

คำสำคัญ: ภาวะหนี้สิน, วิธีการจัดการหนี้สิน, การปรับตัวของเกษตรกร

Abstract

This is a research study that had 3 main objectives. They were 1) to study the indebtedness and debt management of the agriculturists' families, 2) to study factors or conditions that affect the formation of debts of the agriculturists, and 3) to study and develop appropriate agricultural community management models to lead to a reduction of debts of the agriculturists, namely. The methodology employed in the study was a participatory action research study. The population had divided into 2 groups Which were Group 1: Agriculturists' families from 58 families from Baan Jude, Moo 5, Ban Lampang Luang Sub-district, Koh Kar District in Lampang Province. They did their farming in the years 2017/2518, The agriculturists have been in agriculture for 3 consecutive years. The research tools were structured interview, and Group 2: focus group discussion, and specific selection. There were 22 participants in the study consisted of 8 family representatives, 4 village leaders, and members, 2 senior or knowledgeable agricultural folks and 8 representatives from related organizations, and related document studies.

The results of the study were as follows: 1) On average, the agriculturists had debt 276,427 baht/family. The most important source of their debt was Bank for Agriculture and Agricultural Cooperatives, Koh Kar Branch. On average, they had to pay debt 61, 389 baht/year. 2) Based on the opinions of the heads of the families, factors that caused them to have debts could be divided into 5 aspects according to their importance sorted in descending order as follows: 2.1) Firstly, it was the conditions of the agriculturists' families. Their family members lack of knowledge and skills of agriculture and lack of family management capability. 2.2) Secondly, it was the social and cultural aspects of the community. For example, Their family members were consumerism and had the behavior of buying goods for installments and liked to imitate other people's behaviors and they did not do activities in groups. 2.3) Thirdly, there were some problems in the environment and natural disasters. They lacked water and had very dry land and outbreaks of pest diseases and pests. 2.4) Fourthly, it was economic conditions which included unfair marketing mechanisms, and lack of agricultural tools management. 2.5) Finally, it was the political aspect, namely, the insufficient financial support for agriculturists to grow paddy rice, and 3) The appropriate models for agricultural community management to lead to debt reduction were as follows: The agricultural families should take a sample of soil to analyze for soil quality, increase the numbers of agricultural water sources, do integrated farming. The family members should reduce their own consumerism behaviors, reduce the buying goods for installment and imitation other people's behavior, learn how to do family accounting, and Community Relations with Related Organizations: The community should have a network to help each other in the form of interaction.

Keywords: Debt condition, Debt management, Farmer adaptation

บทนำ

จากการสำมะโนการเกษตรและการสำรวจการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตรทั่วประเทศตั้งแต่ปี พ.ศ.2541 จนถึง พ.ศ.2556 พบว่า คราวเรือนเกษตรกรมีภาวะหนี้สินเพิ่มมากขึ้น (กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2558, น. 164-175) ในปีเดียวกัน คราวเรือนเกษตรกรภาคเหนือมีภาวะหนี้สินเพิ่มมากขึ้นเช่นกัน (กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2558, น. 151-156) สำหรับภาวะหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร จังหวัดลำปาง ตั้งแต่ปี พ.ศ.2552 พบว่า เพิ่มมากขึ้นทุกอำเภอ และเมื่อพิจารณาถึงภาวะการลดหนี้สินถึงกำหนดที่ต้องชำระประจำปีบัญชี 2558 ไตรมาส 1 (วันที่ 1 เมษายน จนถึงวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ.2558) พบว่า อำเภอเกาะคา ลดภาวะหนี้สินได้น้อยที่สุด (จรรยาพร จันทรชิวา, การสื่อสารส่วนบุคคล, 4 ธันวาคม 2558) ตำบลที่ลดภาวะหนี้สินได้น้อยที่สุด คือ ตำบลลำปางหลวง ร้อยละ 22.16 ในตำบลลำปางหลวง บ้านจู้ด หมู่ที่ 5 ลดภาวะหนี้สินได้น้อยที่สุด ร้อยละ 18.44 (เพิ่มศักดิ์ เพิ่มพูนทวีชัย, การสัมภาษณ์, 13 ธันวาคม 2558) จากข้อมูลบ้านจู้ด หมู่ที่ 5 พบว่ามีประชากร จำนวน 262 ครัวเรือน (พิเชษฐ องค์กรศิริวิทยา, การสื่อสารส่วนบุคคล, 26 มีนาคม 2560) เป็นครัวเรือนตามบัญชีรายชื่อผู้ทำการเกษตร ประจำปีการผลิต 2560/2561 คือ ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2560 ถึงวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ.2561 จำนวน 86 ครัวเรือน ร้อยละ 32.82 (พิมพ์พิชชา ภูทิพย์, การสัมภาษณ์, 3 สิงหาคม 2560) จากการขาดศักยภาพในการลดหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกรบ้านจู้ด หมู่ที่ 5 ตำบลลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ผู้วิจัยจึงได้ลงพื้นที่อย่างไม่เป็นทางการพบปะกับผู้นำหมู่บ้าน ประธานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ผู้จัดการธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรเกาะคา และเกษตรกรอำเภอเกาะคา โดยได้พูดคุยข้อสงสัยเกี่ยวกับสถานะหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร สาเหตุการก่อเกิดสถานะหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกรซึ่งเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ อัตราการผ่อนชำระสถานะหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกรที่ต่ำ จนทำให้ครัวเรือนเกษตรกรมีภาระผูกพันกับการเป็นหนี้สินซึ่งเพิ่มพูนมากขึ้น ทั้งนี้จากปัญหาสถานะหนี้สินระดับครัวเรือนดังกล่าวส่งผลให้ชุมชนบ้านจู้ดเป็นหมู่บ้านที่มีสถานะหนี้สินค่อนข้างสูงแต่มีอัตราการผ่อนชำระหนี้สินต่ำ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาภาวะหนี้สินและวิธีการจัดการหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร ปัจจัยหรือเงื่อนไขที่มีผลต่อการก่อเกิดการมีภาวะหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร และรูปแบบการจัดการชุมชนเกษตรกรที่เหมาะสมเพื่อนำไปสู่การลดสถานะหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกรบ้านจู้ด หมู่ที่ 5 ตำบลลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสถานะหนี้สินและวิธีการจัดการหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร บ้านจู้ด หมู่ที่ 5 ตำบลลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง
2. เพื่อศึกษาปัจจัยหรือเงื่อนไขที่มีผลต่อการก่อเกิดการมีภาวะหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร บ้านจู้ด หมู่ที่ 5 ตำบลลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง
3. เพื่อศึกษาและพัฒนารูปแบบการจัดการชุมชนเกษตรกรที่เหมาะสมเพื่อนำไปสู่การลดสถานะหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร บ้านจู้ด หมู่ที่ 5 ตำบลลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) โดยแบ่งประชากรออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ 1 ครัวเรือนเกษตรกรในปีการผลิต 2560/2561 ที่ทำการเกษตรติดต่อกัน 3 ปี จำนวน 58 ครัวเรือน เก็บข้อมูลใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง และกลุ่มที่ 2 ผู้แทนครัวเรือนเกษตรกร จำนวน 8 คน ผู้นำหมู่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน จำนวน 4 คน ผู้อาวุโสหรือปราชญ์ทางการเกษตรหมู่บ้าน จำนวน 2 คน และผู้แทนองค์กรที่เกี่ยวข้อง จำนวน 8 คน รวมจำนวน 22 คน โดยคัดเลือกแบบเจาะจง การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการสนทนากลุ่ม และการศึกษาข้อมูลจากเอกสารองค์กรที่เกี่ยวข้อง

1. ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตไว้ 3 ประการ คือ 1) ประชากร ได้แก่ ครัวเรือนเกษตรกรบ้านจู้ด หมู่ที่ 5 ตำบลลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง 2) พื้นที่ ได้แก่ บ้านจู้ด หมู่ที่ 5 ตำบลลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง และ 3) เวลา ตั้งแต่เดือนเมษายน พ.ศ.2558-กันยายน พ.ศ.2561

2. วิธีการศึกษาวิจัย ได้แบ่งออกเป็น 3 ชั้น ดังนี้

ชั้นที่ 1 การศึกษาข้อมูลทั่วไป

ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากสำนักงานสถิติแห่งชาติที่ได้จัดทำสำมะโนการเกษตรในปี พ.ศ. 2546 และ พ.ศ. 2556 และการสำรวจการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตรในปี พ.ศ. 2541 และ พ.ศ. 2551 ซึ่งมีข้อมูลสถิติเกี่ยวกับสถานะหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกรทั่วประเทศ และภาคเหนือ และได้ศึกษาสภาพทั่วไปของหมู่บ้าน ได้แก่ ประวัติหมู่บ้าน จำนวนประชากร จำนวนครัวเรือน พื้นที่ทำการเกษตร ลักษณะการทำการเกษตร สภาพแวดล้อม ลักษณะภูมิประเทศและภูมิอากาศ ศาสนา ประเพณี และวัฒนธรรม การปกครอง สถานะหนี้สินและวิธีการจัดการหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร ปัจจัยหรือเงื่อนไขที่มีผลต่อการก่อเกิดการมีภาวะหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร จากหัวหน้าครัวเรือนเกษตรกร จำนวน 58 ครัวเรือน ผู้นำท้องที่ และผู้นำท้องถิ่น โดยจัดทำแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง และได้ศึกษาสถานะหนี้สินและวิธีการจัดการหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร และปัจจัยหรือเงื่อนไขที่มีผลต่อการก่อเกิดการมีภาวะหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร จากแหล่งเงินทุนให้กู้ยืม โดยการทำหนังสือจากหน่วยงานต้นสังกัดของผู้วิจัย (มณฑลทหารบกที่ 32 ค่ายสุรศักดิ์มนตรี อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง) ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำหนังสือถึงผู้ใหญ่บ้านจู้ด กำนันตำบลลำปางหลวง นายกเทศบาลตำบลลำปางหลวง และนายอำเภอเกาะคา เพื่อแจ้งวัตถุประสงค์ในการเข้าทำการศึกษาดังกล่าว

ชั้นที่ 2 การวิเคราะห์ปัญหาแบบมีส่วนร่วม

ผู้วิจัยได้ใช้เทคนิคการวิเคราะห์ปัญหาแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal: PRA) โดยผ่านกระบวนการเสวนากลุ่มและการสัมภาษณ์เชิงลึก จัดกลุ่มผู้ร่วมเสวนาแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ทั้งประชุมกลุ่มใหญ่และกลุ่มย่อย ด้วยการวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุปัญหา วิธีการแก้ไขปัญหา เพื่อให้เข้าใจปัญหาที่แท้จริง ดังนี้

1. การเก็บรวบรวมข้อมูล

1.1 ผู้วิจัยและผู้เสวนาช่วยกันกำหนดประเด็นและวิธีการศึกษาตามคำถามการวิจัย

1.2 จัดแบ่งกลุ่มผู้เสวนาออกเป็นกลุ่มย่อยเพื่อสะดวกในการสอบถามและสัมภาษณ์ข้อมูล

1.3 สังเกต สอบถาม และสัมภาษณ์ โดยผู้วิจัยเป็นผู้ตั้งประเด็นถามตามที่กำหนด แล้วให้ผู้ให้ข้อมูลตอบและเล่าให้ฟัง ผู้วิจัยทำการจดบันทึก บันทึกเสียง และถ่ายภาพประกอบเป็นหลักฐาน

1.4 ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้มาจัดเรียงและบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร

2. การตรวจสอบความถูกต้องข้อมูล เพื่อให้ข้อมูลที่ถูกต้อง มีความตรง และเชื่อถือได้ดังนี้

2.1 การตรวจสอบโดยให้ผู้ให้ข้อมูลฟังจากการจดบันทึก บันทึกเสียง ภาพประกอบ และยืนยันความถูกต้องของข้อมูลทุกประเภทที่บันทึก หลังจากนั้นบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรแล้วอ่านให้ผู้ให้ข้อมูลฟังเพื่อยืนยันความถูกต้องอีกครั้งหนึ่ง

2.2 ตรวจสอบข้อมูลตามวิธีการดังกล่าวแล้วได้ข้อมูลที่ถูกต้องตรงกันถือว่าข้อมูลนั้นเป็นข้อมูลจริงแล้วจึงดำเนินการในขั้นตอนต่อไป

3. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ทั้งหมดมาจัดกระทำ ดังนี้

3.1 ในแต่ละกลุ่มผู้ร่วมเสวนาจัดแยกประเภทข้อมูล ได้แก่ สถานะหนี้สินครัวเรือนเกษตรกรในปัจจุบันและมีวิธีการจัดการหนี้สินเป็นอย่างไร และปัจจัยหรือเงื่อนไขใดที่มีผลต่อการก่อเกิดสถานะหนี้สินครัวเรือนเกษตรกรในปัจจุบัน

3.2 นำเอาข้อมูลแต่ละกลุ่มมาจัดแยกประเภทผู้เสวนา โดยจัดเรียบเรียงและวิเคราะห์เชิงบรรยาย (พรรณนาวิเคราะห์)

ชั้นที่ 3 การสร้างการเรียนรู้ตามเทคนิคกระบวนการ AIC (Appreciation-Influence-Control)

1. การรวมกลุ่มประชุมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้และระดมความคิด ใช้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของแต่ละคนมากำหนดวิธีการ

2. การวิเคราะห์ทางแก้ไขในเชิงรูปธรรม โดยวิเคราะห์เงื่อนไขปัจจัยทั้งภายในและนอกชุมชนเพื่อจัดการกับเงื่อนไขต่างๆ ซึ่งจะช่วยให้แนวทางแก้ไขปัญหามีผลสำเร็จในขั้นปฏิบัติ

3. การแปลแนวทางแก้ไขสู่แผนปฏิบัติ เป็นการนำแนวทางแก้ไขปัญหาที่ผ่านการวิเคราะห์ในเชิงรูปธรรมและในเชิงของการจัดการกับเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคมากำหนดเป็นแผนปฏิบัติ ซึ่งจะได้แผนชุมชนในการพัฒนา

รูปแบบการจัดการชุมชนเกษตรที่เหมาะสมเพื่อนำไปสู่การลดสภาวะหนี้สินครัวเรือนเกษตรกร

สรุปผลการวิจัย

1. สภาวะหนี้สินและวิธีการจัดการหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร

ครัวเรือนเกษตรกรผู้ทำการเกษตร ประจำปีการผลิต 2560/2561 จำนวน 58 ครัวเรือน หัวหน้าครัวเรือน เกษตรกรจบการศึกษาไม่เกินชั้นประถมศึกษา ร้อยละ 68.96 มีสมาชิกเฉลี่ยครัวเรือนละ 3.76 คน มีพื้นที่ทำการเกษตร เฉลี่ยครัวเรือนละ 6 ไร่ 3 งาน 50 ตารางวา เป็นพื้นที่ปลูกข้าวมากที่สุด ร้อยละ 95.06 มีสระน้ำในพื้นที่ทำการเกษตร ร้อยละ 2.38 นอกนั้นเป็นพื้นที่ทำกิจกรรมทางการเกษตรประเภทอื่น และสิ่งปลูกสร้างหรือพื้นที่ใช้สอยต่างๆ

มีรายได้จากการประกอบอาชีพ เฉลี่ยครัวเรือนละ 246,248 บาทต่อปี ได้แก่ รับจ้างทั่วไป ร้อยละ 34.76 ค่าขาย ร้อยละ 33.57 ทำงานภาครัฐ ร้อยละ 23.40 ทำการเกษตร ร้อยละ 4.27 และทำงานภาคเอกชน ร้อยละ 4.00 ของรายได้ เมื่อหักลดหย่อนค่าใช้จ่ายต่างๆ ได้แก่ หัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรและคู่สมรสคนละ 60,000 บาท การเลี้ยงดู บุตรคนละ 30,000 บาท การเลี้ยงดูบิดาและมารดาคนละ 30,000 บาท การดูแลผู้พิการหรือทุพพลภาพคนละ 60,000 บาท และอื่นๆ ทำให้มีรายได้สุทธิไม่ถึง 150,000 บาทต่อปี จึงได้รับการยกเว้นการเสียภาษีรายได้บุคคลธรรมดา ประจำปี และนอกจากรายได้จากการประกอบอาชีพแล้ว ครัวเรือนเกษตรกรยังได้รับเบี้ยยังชีพและเบี้ยความพิการ และเงินค่าเก็บเกี่ยวและค่าปรับปรุงคุณภาพข้าวจากรัฐบาล เป็นเงิน 872,400 บาท จึงทำให้มีรายได้จากการประกอบอาชีพ และการช่วยเหลือภาครัฐ เฉลี่ยครัวเรือนละ 261,290 บาทต่อปี

มีค่าใช้จ่าย เฉลี่ยครัวเรือนละ 220,126 บาทต่อปี แบ่งเป็น อาหารและน้ำบริโภค ร้อยละ 37.42 การศึกษา ร้อยละ 21.02 เสื้อผ้าและสิ่งของเครื่องใช้ ร้อยละ 14.04 น้ำมันเชื้อเพลิง ร้อยละ 12.95 น้ำอุปโภคและไฟฟ้า ร้อยละ 5.41 บันเทิงและสิ่งเริ่ช ร้อยละ 4.72 พิธีกรรมทางศาสนาและกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ร้อยละ 3.37 และยารักษาโรคและการรักษาพยาบาล ร้อยละ 1.07 ของค่าใช้จ่าย

มีครัวเรือนเกษตรกรที่มีสภาวะหนี้สิน ร้อยละ 82.76 ของครัวเรือนเกษตรกร เฉลี่ยครัวเรือนละ 276,427 บาท แบ่งเป็น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สาขาเกาะคา ร้อยละ 36.45 ธนาคารพาณิชย์และสถาบัน การเงินในพื้นที่ ร้อยละ 19.33 สหกรณ์การเกษตรเกาะคา จำกัด ร้อยละ 16.93 กองทุนการศึกษา ร้อยละ 11.06 สหกรณ์นิคมห้างฉัตร ร้อยละ 7.99 กองทุนหมู่บ้าน ร้อยละ 3.53 สหกรณ์หน่วยงานราชการ ร้อยละ 2.64 เครือญาติ ร้อยละ 1.32 เงินกู้ธนาคาร ร้อยละ 0.60 และสหกรณ์เครดิตยูเนียนบ้านจู้ด จำกัด ร้อยละ 0.15 ของสภาวะหนี้สิน

สาเหตุการก่อเกิดสภาวะหนี้สิน ได้แก่ ทำการเกษตร ร้อยละ 36.26 ลงทุนค้าขาย ร้อยละ 19.75 ค่าใช้จ่าย ภายในครัวเรือน ร้อยละ 24.19 การศึกษาของบุตร ร้อยละ 11.21 และการปรับปรุงซ่อมแซมบ้านพักอาศัย ร้อยละ 8.59 ของสภาวะหนี้สิน ซึ่งครัวเรือนเกษตรกรที่มีสภาวะหนี้สินมีการชำระหนี้สิน เฉลี่ยครัวเรือนละ 61,389 บาทต่อปี โดย ครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่ชำระหนี้สินเป็นรายเดือน ทั้งนี้ เมื่อรวมค่าใช้จ่ายและการชำระหนี้สินของครัวเรือน เกษตรกรที่ทำการเกษตร จำนวน 58 ครัวเรือนแล้ว ครัวเรือนเกษตรกรมีรายจ่ายเฉลี่ยครัวเรือนละ 270,930 บาทต่อปี ส่งผลให้มีเงินคงเหลือติดลบ เฉลี่ยครัวเรือนละ 9,640 บาทต่อปี

2. ปัจจัยหรือเงื่อนไขที่มีผลต่อการก่อเกิดการมีภาวะหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร 5 ด้าน ดังนี้

2.1 ปัจจัยด้านสภาพครัวเรือนเกษตรกร ได้แก่

1) การขาดความรู้และทักษะในการทำการเกษตร หัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรเห็นว่า มีผลต่อการก่อ เกิดภาวะหนี้สิน ร้อยละ 82.80 เนื่องจากหัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรมีระดับความรู้ไม่สูงมาก และไม่ได้เข้ารับการ ฝึกอบรมเสริมสร้างทักษะเพิ่มเติม จึงทำการเกษตรแบบเดิมๆ ขาดความรู้ในวิชาการแผนใหม่ ไม่ได้พัฒนาให้ก้าวทันต่อ สภาวะการณที่เปลี่ยนไป ส่งผลให้มีค่าใช้จ่ายสูงขึ้น

2) การขาดความสามารถในการบริหารจัดการของครัวเรือนเกษตรกร หัวหน้าครัวเรือนเกษตรกร เห็นว่า มีผลต่อการก่อเกิดภาวะหนี้สิน ร้อยละ 72.40 เนื่องจากครัวเรือนเกษตรกรขาดการวางแผนและส่วนใหญ่กู้หนี้สิน มาไม่ได้ใช้จ่ายเงินตรงตามวัตถุประสงค์ หรืออาจกู้หนี้สินมาตรงตามวัตถุประสงค์แต่ขาดการประเมินความเสี่ยงที่อาจจะ เกิดขึ้น เช่น สภาพอากาศที่แปรปรวน การแพร่ระบาดของโรคติดต่อ หรือราคาผลผลิตที่ตกต่ำ เป็นต้น จึงส่งผลต่อการ ก่อเกิดภาวะหนี้สิน

2.2 ปัจจัยด้านสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ได้แก่

1) การบริโภคนิยมมีพฤติกรรมการซื้อสินค้าผ่อนส่งและการลอกเลียนแบบ หัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรเห็นว่า มีผลต่อการก่อเกิดภาวะหนี้สิน ร้อยละ 81.00 โดยดูได้จากเมื่อก่อน การทำนาปลูกข้าวร่วมแรงร่วมใจกันทำใช้แรงงานและโคกระบือที่มีอยู่ ผลผลิตออกมาก็เก็บไว้บริโภคภายในครัวเรือนที่เหลือจึงขาย ต่อมาเมื่อความเจริญเข้ามาเกิดกระแสสังคมและความทันสมัยที่ทำตามๆกัน ครัวเรือนเกษตรกรเริ่มเรียนรู้ความสะดวกสบายจึงว่าจ้างเครื่องมือพร้อมแรงงานในการทำการเกษตร ประกอบกับการใช้จ่ายเงินที่ฟุ่มเฟือยมากเกินไปเกินกว่ารายได้และความจำเป็น การซื้อสินค้าผ่อนส่ง และการลอกเลียนแบบ จึงส่งผลให้ครัวเรือนเกษตรกรมีค่าใช้จ่ายสูงมากขึ้น

2) การรวมกลุ่มทำกิจกรรมไม่เข้มแข็ง หัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรเห็นว่า มีผลต่อการก่อเกิดภาวะหนี้สิน ร้อยละ 77.60 เนื่องจากครัวเรือนเกษตรกรบางส่วนคิดว่าการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมหรือการสร้างระบบเครือข่ายไม่คุ้มค่าเท่ากับการไปค้าขายหรือรับจ้างทำงานทั่วไปด้วยตนเอง บางครัวเรือนเกษตรกรทำงานอยู่ที่บ้านก็ไม่ได้มีการรวมกลุ่มกับครัวเรือนอื่น ทำให้มีรายได้ไม่สูงมาก

2.3 ปัจจัยจากสภาพแวดล้อมและภัยธรรมชาติ ได้แก่

1) ลักษณะดินในพื้นที่ทำการเกษตรแห้งแล้ง หัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรเห็นว่า มีผลต่อการก่อเกิดภาวะหนี้สิน ร้อยละ 94.83 เนื่องจากสภาพพื้นที่ทำการเกษตรเป็นดินร่วนละเอียด เนื้อดินบนเป็นดินร่วนปนทราย เนื้อดินล่างเป็นดินร่วนเหนียวปนทราย มีน้ำแข็งในฤดูฝนการระบายน้ำไม่ดี ในฤดูแล้งแห้งมากและเก็บน้ำไม่อยู่ จะเห็นได้ว่าเป็นปัญหาและส่งผลกระทบต่อรายได้ที่ลดลงเช่นกัน

2) การขาดแคลนน้ำทำการเกษตร หัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรเห็นว่า มีผลต่อการก่อเกิดภาวะหนี้สิน ร้อยละ 96.55 เนื่องจากครัวเรือนเกษตรกรพึ่งพาน้ำจาก 3 แหล่ง ได้แก่ น้ำฝนตามธรรมชาติ ซึ่งบางปีมีมากก็พอเพียงบางปีมีน้อยก็เกิดสภาวะแล้ง, น้ำจากคลองชลประทาน ยังต้องอาศัยปริมาณน้ำฝนตามธรรมชาติที่ตกเหนืออ่างเก็บน้ำว่ามากน้อยเพียงใด อีกทั้ง ระบบคลองชลประทานเข้าพื้นที่ทำการเกษตรก็ยังไม่แล้วเสร็จ และสระน้ำในพื้นที่ทำการเกษตร ร้อยละ 2.38 ซึ่งไม่เพียงพอต่อการทำการเกษตร จะเห็นได้ว่าส่งผลกระทบต่อรายได้จากการทำการเกษตรเป็นอย่างยิ่ง

3) การระบาดของโรคและแมลงศัตรูพืช หัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรเห็นว่า มีผลต่อการก่อเกิดภาวะหนี้สิน ร้อยละ 93.10 เนื่องจากครัวเรือนเกษตรกรต้องจัดซื้อสารเคมีซึ่งมีค่าใช้จ่ายสูง นอกจากนี้การใช้สารเคมียังส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและภาวะสุขภาพครัวเรือนเกษตรกรอีกด้วย

2.4 ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ได้แก่

1) กลไกการตลาดที่ไม่เป็นธรรม หัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรเห็นว่า มีผลต่อการก่อเกิดภาวะหนี้สิน ร้อยละ 89.70 เนื่องจากครัวเรือนเกษตรกรมีค่าใช้จ่ายในการเพาะปลูกข้าวมาก เมื่อเก็บเกี่ยวจะต้องเร่งขายให้เร็วที่สุดและได้ราคาสูงที่สุด แต่เท่าที่ผ่านมาราคาขายข้าวเปลือกกดถูกกำหนดโดยโรงสีซึ่งให้ราคาต่ำ ครัวเรือนเกษตรกรไม่มีสิทธิในการต่อรองราคาให้สูงขึ้นได้ หากจะเก็บเป็นข้าวเปลือกแห้งเพื่อรอขายเมื่อราคาดี ก็ไม่สามารถทำได้เนื่องจากครัวเรือนเกษตรกรมีความจำเป็นต้องใช้จ่ายเงินภายในครัวเรือนหรือนำไปชำระค่าใช้จ่ายทางการเกษตรที่ได้นำมาใช้ก่อน จากกลไกการตลาดที่ไม่เป็นธรรม ส่งผลการก่อเกิดภาวะหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกรเป็นอย่างมาก

2) การขาดการบริหารจัดการเครื่องมือทำการเกษตร หัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรเห็นว่า มีผลต่อการก่อเกิดภาวะหนี้สิน ร้อยละ 79.30 เนื่องจากครัวเรือนเกษตรกรส่วนน้อยมีเครื่องมือทำการเกษตร และไม่มีเครื่องมือทำการเกษตรประเภทใดที่เป็นของส่วนรวมกลุ่มหรือชุมชน ซึ่งการว่าจ้างเครื่องมือทำการเกษตรย่อมทำให้เสียค่าใช้จ่ายมากขึ้น หากมีการบริหารจัดการเครื่องมือทำการเกษตรแบบเป็นกลุ่ม เช่น กลุ่มเครือญาติหรือกลุ่มชุมชน ก็จะสามารถลดค่าใช้จ่ายได้เป็นอย่างมาก

2.5 ปัจจัยด้านนโยบายทางการเมือง ได้แก่ เงินช่วยเหลือเกษตรกรผู้ปลูกข้าวนาปีไม่เพียงพอ หัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรเห็นว่า มีผลต่อการก่อเกิดภาวะหนี้สิน ร้อยละ 93.10 ในปีการผลิต 2560/2561 รัฐบาลมีนโยบายช่วยเหลือ ได้แก่ โครงการสินเชื่อชะลอการขายข้าวเปลือกนาปี ค่าฝากเก็บตันละ 1,500 บาท วงเงินสินเชื่อข้าวเปลือกเหนียว 10,200 บาทต่อตัน ครัวเรือนเกษตรกรเห็นว่า หากจำหน่ายไม่ได้ตามวงเงินสินเชื่อจะทำให้ก่อเกิดหนี้สิน, เงินช่วยเหลือค่าเก็บเกี่ยวและปรับปรุงคุณภาพ ไร่ละ 1,500 บาท ไม่เกิน 12 ไร่ ครัวเรือนเกษตรกรเห็นว่า ไม่เพียงพอ, โครงการสินเชื่อเพื่อสร้างยุ้งฉางรายละ 150,000 บาท ครัวเรือนเกษตรกรเห็นว่าไม่มีความจำเป็นเนื่องจากส่วนใหญ่จำหน่ายเป็นข้าวเปลือกเหนียวสด และโครงการประกันภัยข้าวนาปี คุ่มครองความเสียหายจากภัยพิบัติทาง

ธรรมชาติ เบี้ยประกันไร่ละ 90 บาท เกษตรกรชำระไร่ละ 36 บาท รัฐบาลอุดหนุนไร่ละ 54 บาท คุ่มครองไร่ละ 1,260 บาท คราวเรือนเกษตรกรเห็นว่าไม่จำเป็น

3. รูปแบบการจัดการชุมชนเกษตรกรที่เหมาะสมเพื่อนำไปสู่การลดสถานะหนี้สิน ได้แก่

3.1 คราวเรือนเกษตรกรควรทราบสภาพความอุดมสมบูรณ์ของดินในพื้นที่ทำการเกษตรเพื่อปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้องเหมาะสมสำหรับพื้นที่แต่ละแห่งและพืชแต่ละชนิด และควรทำและใช้ประโยชน์จากจุลินทรีย์ที่มีประสิทธิภาพ (EM) และการใช้ปุ๋ยพืชสดซึ่งเป็นปุ๋ยอินทรีย์ชนิดหนึ่งจากพืชตระกูลถั่ว เช่น ปอเทือง และพืชตระกูลถั่วต่างๆ เป็นต้น จะทำให้ลดค่าใช้จ่ายได้เป็นอย่างมาก

3.2 การเพิ่มปริมาณแหล่งน้ำทำการเกษตร ควรสร้างกลุ่มและเครือข่ายภายในชุมชนร่วมทุนกันขุดสระน้ำให้เพียงพอต่อการทำการเกษตร โดยขุดเป็นสระน้ำขนาดเล็กหลายๆ แห่ง คล้ายขนมนครก แต่ละแห่งให้มีปริมาณ 1,260 ลูกบาศก์เมตร พื้นที่ 1 งาน ลึก 3-4 เมตร หรือน้อยกว่า ให้ลึก 5-6 เมตร ซึ่งพื้นที่สระน้ำที่เหมาะสมคือ ร้อยละ 25 ของพื้นที่ทำการเกษตร ลึก 4-5 เมตร และการรวมกลุ่มกันทำและใช้ประโยชน์จากจุลินทรีย์ที่มีประสิทธิภาพ (EM) ต่อการพัฒนาแหล่งน้ำในพื้นที่ทำการเกษตร จะสามารถลดค่าใช้จ่ายได้เป็นอย่างมาก

3.3 การทำเกษตรแบบผสมผสาน นอกจากการทำนาปลูกข้าวนาปีแล้วคราวเรือนเกษตรกรควรทำกิจกรรมการเกษตรเพิ่มเติมโดยอาศัยภูมิปัญญาดั้งเดิมและการลงทุนไม่สูงมากนัก ได้แก่ การปลูกพืชผักสวนครัว พืชไร่ และพืชสวน ทั้งพืชระยะสั้น และระยะปานกลาง การเลี้ยงสัตว์ เช่น ไก่พันธุ์พื้นเมือง หรือการเลี้ยงสัตว์น้ำ เช่น กบปลาฟร็อก ซึ่งจะก่อให้เกิดรายได้ตลอดทั้งปี เป็นต้น

3.4 คราวเรือนเกษตรกรควรปรับเปลี่ยนพฤติกรรม โดยดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงด้วยการลดการบริโภคนิยม ลดค่าใช้จ่ายที่สูงหรือไม่จำเป็น ลดพฤติกรรมการซื้อสินค้าผ่อนส่ง ลดการลอกเลียนแบบ ลดการซื้อสิ่งของด้วยเงินผ่อน ไม่ซื้อสิ่งของทันทีโดยไม่ดูราคาหรือไม่คิดก่อนซื้อ ไม่ใช้จ่ายด้วยบัตรเครดิตโดยไม่จำเป็น และให้สร้างนิสัยการออมเงิน เป็นต้น

3.5 การจัดทำบัญชีครัวเรือน คราวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ได้จัดทำบัญชีครัวเรือน เนื่องจากเห็นว่าไม่มีประโยชน์ในการจัดทำบัญชีครัวเรือน การจัดทำบัญชียุ่งยากซับซ้อนเกินไป ขาดความเคยชินในการจดบันทึก รายจ่ายมารายได้น้อยไม่ยอมจด ไม่มีเวลา ไม่มีเงินมาก ไม่ถนัด และไม่เข้าใจการจดบันทึก เป็นต้น ทั้งนี้ หากครัวเรือนเกษตรกรได้จัดทำบัญชีครัวเรือนจะเกิดประโยชน์หลายประการ เช่น ช่วยให้ควบคุมการใช้จ่ายได้ ช่วยในการคำนวณผลว่ากำไรหรือขาดทุนเท่าไร และช่วยให้ทราบฐานะทางการเงินว่ามีทรัพย์สินและหนี้สินอย่างไร เป็นต้น

3.6 การสร้างความสัมพันธ์ของชุมชนกับองค์กรที่เกี่ยวข้อง นอกจากคราวเรือนเกษตรกรจะสร้างกลุ่มและเครือข่ายภายในชุมชนแล้ว คราวเรือนเกษตรกรควรสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับองค์กรที่เกี่ยวข้องในรูปของการเสริมสร้างเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และการมีปฏิสัมพันธ์กันในเชิงแลกเปลี่ยนกัน

อภิปรายผลการวิจัย

1. สภาวะหนี้สินและวิธีการจัดการหนี้สินของคราวเรือนเกษตรกร

จากคราวเรือนเกษตรกรบ้านจู้ดซึ่งมีสภาวะหนี้สิน ร้อยละ 82.76 ของคราวเรือนเกษตรกร เป็นสภาวะหนี้สินมากที่สุดกับ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สาขาเกาะคา ร้อยละ 36.45 ของสภาวะหนี้สิน คราวเรือนเกษตรกรมีเงินคงเหลือเฉลี่ยติดลบคราวเรือนละ 9,640 บาทต่อปี ซึ่งคาดว่าจะเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ หากคราวเรือนเกษตรกรยังทำการเกษตรในรูปแบบเดิมๆ ไม่ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการบริโภคนิยม ไม่ประกอบอาชีพเสริมเพิ่มเติม หรือไม่ทำกิจกรรมลดรายจ่ายเพิ่มรายได้ จากสภาวะหนี้สินของคราวเรือนเกษตรกรที่เพิ่มมากขึ้นส่งผลให้ชุมชนบ้านจู้ดมีแนวโน้มสภาวะหนี้สินเพิ่มขึ้นและมีอัตราการผ่อนชำระหนี้สินลดลง ซึ่งสอดคล้องกับการสำรวจของแม่ใจโพสล์ (นักข่าวพลเมืองสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส, 2559) ซึ่งสำรวจความคิดเห็นของเกษตรกรทั่วประเทศ พบว่า เกษตรกรมีสภาวะหนี้สิน ร้อยละ 90.03 และเกษตรกรส่วนใหญ่ ร้อยละ 79.95 กู้ยืมเงินมาจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร โดยสภาวะหนี้สินในปัจจุบันเมื่อเปรียบเทียบกับปีที่ผ่านมา พบว่า ร้อยละ 47.88 มีภาระหนี้สินมากขึ้น ร้อยละ 40.28 มีภาระหนี้สินที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม และร้อยละ 11.84 ที่มีสภาวะหนี้สินลดลง

2. ปัจจัยหรือเงื่อนไขที่มีผลต่อการก่อเกิดการมีภาระหนี้สินของคราวเรือนเกษตรกร

2.1 ปัจจัยด้านสภาพคราวเรือนเกษตรกร

1) การขาดความรู้และทักษะในการทำการเกษตร เนื่องจากครัวเรือนเกษตรกรยังขาดการศึกษา ความรู้ตามแบบแผนสมัยใหม่และยังก้าวไม่ทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น จึงส่งผลให้มีรายได้ไม่สูงมาก ซึ่งสอดคล้องกับบทความทางวิชาการของเลิศภูมิ จันทรเพ็ญกุล (2560, น. 13-16) ได้กล่าวถึงความจำเป็นที่ต้องส่งเสริมความรู้ให้แก่เกษตรกร ซึ่งการที่เกษตรกรมีความรู้จะทำให้ขาดศักยภาพในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารที่ทันสมัยในการทำการเกษตร หลักในการส่งเสริมความรู้ให้แก่เกษตรกร ได้แก่ “สอนบุคคลเป้าหมายให้รู้จักช่วยตัวเอง ด้วยตัวของเขาเอง” เน้นให้เกษตรกรช่วยตนเองบนพื้นฐานของความต้องการที่แท้จริง มีเป้าหมายหลัก คือ เพื่อให้เกษตรกรเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม โดยยอมรับวิทยาการเกษตรใหม่ที่ดี เพื่อนำไปปรับปรุงการผลิตของตนเอง ส่งผลให้มีการเพิ่มผลผลิต เพิ่มรายได้ และฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้น ตามลำดับ

2) การขาดความสามารถในการบริหารจัดการของครัวเรือนเกษตรกร เนื่องจากครัวเรือนเกษตรกรภูหนี่สิ้นมาแต่ไม่ได้ใช้จ่ายเงินตรงตามวัตถุประสงค์ หรือขาดการประเมินความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นในการทำการเกษตร จากปัญหาเหล่านี้ควรเสริมสร้างความรู้ ความสามารถ และทักษะการบริหารจัดการให้แก่หัวหน้าครัวเรือนเกษตรกร โดยใช้หลักการพึ่งพาตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับสถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย อ้างถึงในการค้นคว้าแบบอิสระของกานดาพันธุ์ วันทยะ (2551, น. 13-14) ได้กล่าวไว้ว่า การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ ในชนบท ประกอบด้วยการพึ่งตนเอง 5 ด้าน คือ 1) ด้านเทคโนโลยี จากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เทคโนโลยีที่เข้ามาใหม่มีทั้งดีและไม่ดี จึงต้องแยกแยะบนพื้นฐานของภูมิปัญญาและเลือกใช้เฉพาะที่สอดคล้องกับความต้องการและสภาพแวดล้อม และควรพัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาของตนเอง 2) ด้านเศรษฐกิจ เดิมมุ่งที่การเพิ่มรายได้และไม่มีมุมมองที่การลดรายจ่าย จะต้องปรับทิศทางใหม่ คือ จะต้องมุ่งลดรายจ่ายก่อน โดยยึดหลักพออยู่พอกิน และพอใช้ 3) ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้ใช้และจัดการอย่างฉลาดพร้อมทั้งหาทางเพิ่มมูลค่า โดยยึดอยู่บนหลักการความยั่งยืน 4) ด้านจิตใจ ทำตนให้เป็นที่พึ่งตนเอง มีจิตสำนึกจิตใจเอื้ออาทรเห็นประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง และ 5) ด้านสังคมวัฒนธรรม ต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกันเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายที่แข็งแกร่งและเป็นอิสระ

2.2 ปัจจัยด้านสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน

1) การบริโภคนิยม มีพฤติกรรมซื้อสินค้าผ่อนส่ง และการลอกเลียนแบบ ซึ่งสอดคล้องกับครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่ที่มีค่านิยมต้องการความสะดวกสบายความเป็นอยู่ในการใช้ชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะป็นภายในครัวเรือนหรือในการประกอบอาชีพ ดังนั้น จึงใช้จ่ายเงินเกินความจำเป็น คือ การภูหนี่ยืมสินแล้วซื้อสิ่งอำนวยความสะดวกที่เกินความจำเป็นเกินกว่าฐานะรายได้ค่าครองชีพ หรือสิ่งของนั้นไม่ได้ใช้ประโยชน์แต่มีครอบครองไว้เพื่อเป็นการแสดงถึงค่านิยมความมั่งมีของครัวเรือนให้แก่สังคมได้รับรู้ โดยซื้อแล้วผ่อนส่งชำระเงินเป็นรายเดือน ส่งผลให้ครัวเรือนเกษตรกรมีสถานะหนี้สินเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้ พฤติกรรมการลอกเลียนแบบไม่ได้มีอยู่เฉพาะในครัวเรือนแต่ได้แพร่กระจายไปในระดับชุมชนที่แต่ละครัวเรือนเกษตรกรมีพฤติกรรมลอกเลียนแบบซึ่งกันและกัน

2) การรวมกลุ่มทำกิจกรรมไม่เข้มแข็ง จากการรวมกลุ่มทำกิจกรรมไม่เข้มแข็งและไม่มีระบบเครือข่ายกลุ่มกิจกรรมทั้งภายในและภายนอกชุมชน ทำให้รายได้ของครัวเรือนเกษตรกรไม่สูงมาก จึงควรเสริมสร้างความรู้และปรับเปลี่ยนพฤติกรรมครัวเรือนเกษตรกรให้คำนึงถึงประโยชน์ของการรวมกลุ่มทำกิจกรรม ซึ่งสอดคล้องกับกลุ่มส่งเสริมและพัฒนาการบริหารจัดการสหกรณ์ สำนักงานสหกรณ์จังหวัดอำนาจเจริญ (2556, น. 13) ได้กล่าวไว้ในบทความเผยแพร่ความรู้ว่า การรวมตัวกันของเกษตรกรนับเป็นแนวทางสำคัญ เพราะการรวมตัวกันนอกจากจะเป็นการเพิ่มอำนาจต่อรอง ทั้งด้านการซื้อปัจจัยการผลิตและขายผลผลิตแล้ว ยังนำมาซึ่งความร่วมมือกันของหมู่คณะ ก่อให้เกิดประโยชน์หลายประการ เช่น เกษตรกรสามารถซื้อปัจจัยการผลิตได้ในราคาที่ถูกลง เกษตรกรสามารถจำหน่ายผลผลิตได้ในราคาที่สูงขึ้น เกษตรกรได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีจากเจ้าหน้าที่ได้รวดเร็วขึ้น เกษตรกรมีพลังต่อรองกับกลุ่มต่าง ๆ ได้มากขึ้น และเกษตรกรสามารถขอรับความช่วยเหลือจากรัฐได้ดีกว่าที่จะเรียกร้องโดยคนใดคนหนึ่งนอกกลุ่ม เป็นต้น

2.3 ปัจจัยสภาพแวดล้อมและภัยธรรมชาติ

1) ลักษณะดินทำการเกษตรแห้งแล้ง เป็นปัญหาสำคัญที่ต้องแก้ไขเพราะพบว่าบางพื้นที่กักเก็บน้ำได้ บางพื้นที่กักเก็บได้ไม่นานก็แห้ง และบางพื้นที่กักเก็บน้ำไม่ได้เลย แนวทางการแก้ไขสอดคล้องกับบทความทางวิชาการของพันธ์ทวี สหรัตน์ (2554, น. 26-30) ได้กล่าวถึงการจัดการดินโดยเพิ่มอินทรีย์วัตถุให้แก่ดินด้วยการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ มีวิธีการปฏิบัติ คือ การใช้ปุ๋ยพืชสด ซึ่งเป็นปุ๋ยอินทรีย์ชนิดหนึ่งที่ได้จากการไถกลบ ต้น ใบ และส่วนต่าง ๆ ของพืช โดยเฉพาะพืชตระกูลถั่วในระยะช่วงออกดอกอันเป็นช่วงที่มีธาตุอาหารสูงสุด แล้วปล่อยให้เน่าเปื่อยผุพัง

ย่อยสลายเป็นอาหารแก่พืชที่จะปลูกตามมา พืชที่ใช้ปลูกเป็นปุ๋ยพืชสด ได้แก่ โสนอินเดีย ปอเทือง กล้วยข้าว ไม้รพ ไร่หนาม พืชตระกูลถั่วต่าง ๆ เป็นต้น ประโยชน์ของปุ๋ยพืชสดมีมากมาย เช่น เพิ่มปริมาณอินทรีย์วัตถุในดิน เพิ่มธาตุ ไนโตรเจนซึ่งเป็นอาหารหลักให้แก่พืช รักษาความชุ่มชื้นในดินและให้ดินอุ้มน้ำได้ดีขึ้น ทำให้ดินร่วนซุยสะดวกในการ เตรียมดินและไถพรวน เป็นต้น

2) การขาดแคลนน้ำทำการเกษตร เนื่องจากสระน้ำในพื้นที่ทำการเกษตร มีร้อยละ 2.38 ของพื้นที่ทำการเกษตร ไม่เพียงพอต่อการทำการเกษตร ซึ่งปริมาณน้ำที่เหมาะสมต่อการทำการเกษตรสอดคล้องกับอำพล เสนาณรงค์ (2540, น. 1-6) อ้างถึงในงานวิจัยของ ชลย์รัตน์ เพชรรัตน์ (2545, น. 22) ได้กล่าวถึงการแก้ไขปัญหาเกษตรกรรายย่อยอยู่ในเขตใช้น้ำฝนว่า หลักที่สำคัญต้องมีน้ำ 1,000 ลูกบาศก์เมตรต่อการเพาะปลูก 1 ไร่ ซึ่งสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสมขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่ดิน ปริมาณน้ำฝน และสภาพแวดล้อม ทั้งนี้อุปสรรคที่สำคัญที่สุด คือ สระได้รับน้ำได้เต็มในช่วงฤดูฝนจะมีการระเหยวันละ 1 เซนติเมตร โดยเฉลี่ย 1 ปี ฝนไม่ตก 300 วัน ระดับน้ำจะลดลง 3 เมตร

3) การระบาดของโรคและแมลงศัตรูพืช จากที่ได้กล่าวไว้ว่าครวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่ทำนาปลูกข้าวนาปี ก่อนการปลูกข้าวครวเรือนเกษตรกรจะพ่นยาฆ่าหญ้า เมื่อปลูกข้าวแล้วก็พ่นยาป้องกันโรคระบาดและแมลงศัตรูข้าว ซึ่งเป็นการสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายเป็นอย่างมาก และยังเป็นอันตรายต่อครวเรือนเกษตรกรและผู้บริโภคอีกด้วย วิธีหนึ่งในการแก้ไขปัญหา คือ การทำและใช้ประโยชน์จากจุลินทรีย์ที่มีประสิทธิภาพ (EM) ทดแทนการใช้สารเคมี ซึ่งสอดคล้องกับการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (2559, น. 54-58) ได้กล่าวถึงการทำให้และการใช้ประโยชน์จากจุลินทรีย์ที่มีประสิทธิภาพ (EM) เช่น สารไล่ศัตรูพืช (สโตจู/EM5) สารไล่ศัตรูพืชสูตรเข้มข้น (ซูเปอร์สโตจู) สารสูตรป้องกันเชื้อราหรือไร สารสูตรไล่หอยหรือเพลี้ยไฟป้องกันใบข้าวไหม้ สารสมุนไพรใช้ปราบศัตรูพืชปราบหญ้า สารสมุนไพรชะลอการเจริญเติบโตของเชื้อราเอ็นแท็กไนต์ และสารสกัดชีวภาพ เป็นต้น

2.4 ปัจจัยด้านสภาพเศรษฐกิจ

1) กลไกการตลาดที่ไม่เป็นธรรม สอดคล้องกับบทความในการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง การปฏิรูปเศรษฐกิจเพื่อความเป็นธรรมในสังคม ซึ่ง เดือนเด่น นิคมบริรักษ์ (2552, น. 43-44) ได้กล่าวไว้ว่า การพัฒนาการทางเศรษฐกิจของประเทศที่การบริหารถูกครอบงำโดยกลุ่มทุนผูกขาดขนาดใหญ่มีแนวโน้มที่จะส่งผลให้เกิดช่องว่างระหว่างคนจนและคนรวยมากขึ้น เนื่องจากนโยบายต่าง ๆ ทั้งในด้านการส่งเสริมและในด้านการกำกับควบคุมธุรกิจต่างมุ่งเน้นไปในทิศทางที่เป็นประโยชน์แก่ธุรกิจขนาดใหญ่มากกว่าธุรกิจขนาดกลางและขนาดย่อมซึ่งเป็นแหล่งการจ้างงานและเป็นแหล่งกำเนิดแห่งองค์ความรู้และนวัตกรรมที่สำคัญของประเทศ นอกจากนี้ ความเหลื่อมล้ำของรายได้ในภาคธุรกิจก็จะนำไปสู่ปัญหาความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง เมื่อธุรกิจขนาดกลางและขนาดย่อมซึ่งเป็นแหล่งรายได้ของประชากรจำนวนมากไม่มีพื้นที่ทำกิน และจะเกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำอื่น ๆ อีก เช่น การเข้าถึงแหล่งเงินทุน การเข้าถึงเทคโนโลยี และการตลาด เป็นต้น

2) การขาดการบริหารจัดการเครื่องมือทำการเกษตร ส่งผลให้ครวเรือนเกษตรกรมีค่าใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้น หากมีการบริหารจัดการเครื่องมือทำการเกษตรเป็นกลุ่มก็จะสามารถลดสถานะหนี้สินได้ ซึ่งสอดคล้องกับกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวชุมชนบ้านอุ่มแสง (เกษตรทิพย์) ตำบลคู อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ (2559) ได้กล่าวถึงการบริหารจัดการเครื่องจักรกลการเกษตร ไว้ว่า ปัจจุบันกลุ่มมีสมาชิก จำนวน 1,254 คน พื้นที่การเพาะปลูกเฉลี่ยคนละ 16.7 ไร่ เกษตรกรสามารถบริหารจัดการเครื่องจักรกลการเกษตรในแต่ละขั้นตอนของการปลูกข้าวอินทรีย์ได้อย่างเหมาะสม เช่น การเตรียมดิน เกษตรกรใช้รถแทรกเตอร์ต่อพ่วงกับอุปกรณ์เตรียมดินได้หลากหลาย เพราะมีการทำนาแห้งและนาน้ำตาม จากนั้นเมื่อถึงขั้นตอนการเพาะปลูกได้ใช้รถดำนาและเครื่องหยอดแทนการทำนาหว่าน ทำให้ต้นข้าวมีระยะห่างระหว่างกอที่เหมาะสมและลดค่าใช้จ่ายแรงงานคนในการปลูก นอกจากนี้ ในช่วงฤดูเก็บเกี่ยว ทางกลุ่มได้ใช้รถเกี่ยวขนาดข้าว ทำให้เก็บเกี่ยวได้ทันเวลาส่งผลให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพ หลังจากเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว ได้ใช้เครื่องอัดฟาง เพื่อลดการเผาไหม้ฟางและลดมลพิษภายในชุมชน ซึ่งการปลูกข้าวด้วยวิธีใช้รถดำนา พบว่า ได้ผลผลิตไร่ละ 540 กิโลกรัม ได้กำไรไร่ละ 4,442 บาท ส่วนวิธีหยอดแห้ง ได้ผลผลิตไร่ละ 530 กิโลกรัม และได้กำไรไร่ละ 4,606 บาท ทั้งนี้ กลุ่มมีการแต่งตั้งคณะทำงานเครื่องจักรกลการเกษตรขึ้นมา เพื่อทำการสำรวจความต้องการและอธิบายเงื่อนไขการให้บริการต่าง ๆ ก่อน เช่น ลักษณะพื้นที่ วิธีการทำนา และราคากการให้บริการ หลังจากนั้นจะทำแผนออกให้บริการแก่สมาชิกต่อไป

2.5 ปัจจัยด้านนโยบายทางการเมือง

เนื่องจากครัวเรือนเกษตรกรมีค่าใช้จ่ายมาก ราคาผลผลิตต่ำ เงินช่วยเหลือเกษตรกรผู้ปลูกข้าวนาปีไม่เพียงพอ จึงทำให้เกิดภาวะขาดทุน ซึ่งภาครัฐได้ให้การช่วยเหลือในรูปของโครงการต่าง ๆ แต่อย่างไรก็ตาม ครัวเรือนเกษตรกร ร้อยละ 93.10 เห็นว่าเงินช่วยเหลือไม่เพียงพอหรือบางโครงการก็ไม่มีความสำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับวันจันทร์ ต๊ะวิชัย (การสื่อสารส่วนบุคคล, 7 มีนาคม 2561) ได้กล่าวว่า โครงการสินเชื่อช่วยเหลือชะลอการขายข้าวเปลือกนาปี ปัญหา คือ ยิ่งฉางชาวบ้านขายไม่ไปหมดแล้ว วิธีการทำนาเก็บเกี่ยวข้าวจะเอาใส่รถไปโรงสีขายสดเลยไม่ตากแห้ง ไม่เก็บข้าวไว้ในยุ้งฉาง และถ้าขายได้ราคาไม่ถึงจะทำยังไง หรือเงินช่วยเหลือค่าเก็บเกี่ยวและปรับปรุงคุณภาพสอดคล้องกับคำกล่าวของสม พักสิน (การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 มีนาคม 2561) ว่า ปีนี้ได้ไร่ละ 1,500 บาท ดีกว่าเมื่อปีที่แล้วได้ไร่ละ 1,200 บาท น้อยไป ข้าวขายไม่ได้เลยราคาข้าวถูกมากไม่พอกับค่าใช้จ่ายที่ลงทุนไป ไม่ค่อยอยากขายได้แต่เก็บข้าวไว้กินตลอดทั้งปีเท่านั้น รัฐบาลควรช่วยเงินมากกว่านี้ ไร่ละ 2,000 บาท ชาวนาพออยู่ได้หรือคำกล่าวของสม เครื่องชัย (การสื่อสารส่วนบุคคล, 13 มีนาคม 2561) เกี่ยวกับโครงการสินเชื่อเพื่อสร้างยุ้งฉางว่า วิธีในการเก็บเกี่ยวข้าวเปลือกของครัวเรือนเกษตรกร คือ ส่วนใหญ่เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเปลือกแล้วจะจำหน่ายเป็นข้าวเปลือกสดให้แก่โรงสีทันที จะเหลือเก็บเป็นข้าวเปลือกแห้งตาก 3 แดด เฉพาะให้เพียงพอบริโภคตลอดทั้งปี โดยจะเก็บใส่กระสอบ ๆ ละ 30-35 กิโลกรัม ไว้ในห้องเก็บสิ่งของหรือใต้บันไดบ้าน จะนำออกไปสีเพื่อบริโภคครั้งละ 2-3 กระสอบเท่านั้น ส่วนโครงการประกันภัยข้าวนาปี คุ่มครองความเสียหายจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ ศัตรูพืช และโรคระบาดสอดคล้องกับคำกล่าวของอุทัย ต้นโย (การสื่อสารส่วนบุคคล, 12 มีนาคม 2561) ว่า ชาวบ้านทำนาไม่ค่อยมีเงินจะต้องไปเสียค่าเบี้ยประกันไร่ละ 36 บาท ชาวบ้านคงไม่เอา หากภาครัฐจะช่วยก็ไม่ต้องให้ชาวบ้านไปเสียเบี้ยประกันเหมือนกับว่าเป็นการประกันความเสี่ยง ทุกวันนี้ชาวบ้านทำนาปลูกข้าวก็เสี่ยงมากพออยู่แล้ว ไหนจะฝนแล้ง ราคาผลผลิตที่ตกต่ำ ภาครัฐก็ไม่สามารถควบคุมได้อยู่แล้ว

3. รูปแบบการจัดการชุมชนเกษตรกรที่เหมาะสมเพื่อนำไปสู่การลดสถานะหนี้สิน ได้แก่

3.1 การปรับปรุงดินที่แห้งแล้งในพื้นที่ทำการเกษตร นอกจากการปรับปรุงดินโดยการเพิ่มอินทรีย์วัตถุให้เกิดขึ้นด้วยการใช้ปุ๋ยอินทรีย์แล้ว ครัวเรือนเกษตรกรควรประสานกับองค์กรที่เกี่ยวข้องเพื่อจะได้ทราบลักษณะดินทำการเกษตร ซึ่งสอดคล้องกับกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (2554, น. 17-18) ซึ่งได้แนะนำว่าครัวเรือนเกษตรกรควรนำตัวอย่างดินไปให้สถานีพัฒนาที่ดิน วิเคราะห์ค่าดินเพื่อที่จะทราบความอุดมสมบูรณ์ปริมาณธาตุอาหารในดินที่พืชต้องการ ซึ่งสถานีพัฒนาที่ดินจะได้ให้คำแนะนำแต่ละพื้นที่และพืชแต่ละชนิดที่จะปลูก เช่น ให้เพิ่มปุ๋ยอินทรีย์ ใส่ปูน หรือวิธีปรับปรุงอื่น ๆ เป็นต้น

3.2 การเพิ่มปริมาณแหล่งน้ำทำการเกษตร นอกจากความจำเป็นที่ต้องเพิ่มปริมาณแหล่งน้ำให้เพียงพอต่อการทำการเกษตรตลอดทั้งปีแล้ว ครัวเรือนเกษตรกรควรทราบถึงวิธีการให้น้ำแก่พืชแต่ละชนิด ซึ่งวิธีการให้น้ำเพื่อการเกษตรไว้ว่า วิธีการให้น้ำ แบ่งเป็น 4 แบบ คือ 1) การให้น้ำแบบฉีดฝอย (sprinkler irrigation) จะให้น้ำแก่พืชโดยการฉีดน้ำจากหัวฉีดขึ้นไปในอากาศแล้วให้หยดน้ำตกลงมาเป็นฝอย โดยมีรูปทรงการแผ่กระจายของหยดน้ำสม่ำเสมอ 2) การให้น้ำทางผิวดิน (surface irrigation) โดยการขังหรือปล่อยให้ไหลไปบนผิวดินและซึมลงไปดินตรงบริเวณที่มีรากพืช 3) การให้น้ำทางใต้ผิวดิน (subsurface irrigation) เป็นการให้น้ำโดยการยกระดับน้ำใต้ดินให้ขึ้นมาอยู่ในระดับที่น้ำจะไหลซึมขึ้นมาสู่เขตรากได้ และ 4) การให้น้ำแบบหยด (drip irrigation) เป็นการให้น้ำแก่พืชที่จุดใดจุดหนึ่งหรือหลาย ๆ จุดบนผิวดินหรือในเขตราก วิธีนี้จะให้ประสิทธิภาพสูงเนื่องจากการระเหยสูญเสียน้อย

3.3 การทำเกษตรแบบผสมผสาน เพื่อเสริมสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนเกษตรกรเพิ่มขึ้น สอดคล้องกับงานวิจัยของนภดล หงส์ศรีพันธ์ (2552, น. 27) ได้กล่าวถึงการเพิ่มรายได้จากการทำการเกษตรแบบผสมผสานไว้ว่า หลักการดำเนินงานโดยเน้นให้มีความหลากหลายของกิจกรรมการผลิต เพื่อลดความเสี่ยงต่อผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากความผันแปรของภูมิอากาศ และราคาพืชผลที่มีความไม่แน่นอน นอกจากนั้นการใช้ทรัพยากรที่สามารถจัดหาได้ในไร่นาของเกษตรกร โดยไม่ต้องใช้เงินในการลงทุน ช่วยให้เกษตรกรไม่เสี่ยงต่อภาวะการขาดทุน เกษตรกรจะมีความเป็นอิสระในการดำรงชีพ โดยไม่ต้องพึ่งพาการกู้เงินทำให้เกิดหนี้สิน มีอาหาร ยารักษาโรค(สมุนไพร) และปัจจัยพื้นฐานอื่นที่จำเป็นต่อการดำรงชีพในชีวิตประจำวัน ผลผลิตที่ได้รับจากระบบเกษตรในไร่นาของตนเองจะยังผลให้สภาพความเป็นอยู่ของเกษตรกรดีขึ้น ผลผลิตที่เหลือจากการบริโภคหรือส่วนที่ผลิตเพื่อขายก็จะเป็นรายได้เพื่อการใช้จ่ายในสิ่งอื่นที่ไม่สามารถผลิตได้ และการทำเกษตรผสมผสานสามารถสร้างแรงงานในครัวเรือน ลดการอพยพแรงงานออกนอกชุมชน และก่อเกิดรายได้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

3.4 การลดการบริโภคนิยมนิยม ลดพฤติกรรมการซื้อสินค้าฟอส่ง และการลอกเลียนแบบ ครัวเรือนเกษตรกรควรปรับเปลี่ยนพฤติกรรมโดยการพึ่งพาตนเองก่อน ซึ่งสอดคล้องกับผลงานวิจัยของเกรียงไกร ฐระพันธ์ (2551, น. 14-15) ได้กล่าวถึงแนวทางการแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงคือ การพยายามพึ่งพาตัวเองช่วยเหลือตัวเองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ให้ “พอมี พอกิน” โดยเฉพาะอาหารและที่อยู่อาศัย ส่วนที่ไม่สามารถผลิตเองได้ ก็แลกเปลี่ยนหรือซื้อจากภายนอกบ้าง แต่ควรซื้อและใช้ของที่ผลิตได้ในท้องถิ่นให้มากที่สุดพยายามก่อนนี้ให้น้อยที่สุด และควรมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ยั่งยืน และพอใจในสิ่งที่ได้รับมาโดยชอบธรรม ไม่ฟุ้งเฟ้อเพื่อให้มีรายจ่ายไม่เกินรายรับ เศรษฐกิจแบบพอเพียง คือ การยึดทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ในการดำรงชีวิต โดยใช้หลักการพึ่งตนเอง 5 ประการ คือ พึ่งตนเองได้ทางใจ พึ่งตนเองได้ทางสังคม พึ่งตนเองได้ทางธรรมชาติ พึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี และพึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจให้มากที่สุด

3.5 การจัดทำบัญชีครัวเรือน วิธีและประโยชน์ในการจัดทำบัญชีครัวเรือนสอดคล้องกับวาริพิน มงคลสมัย (2551) อ้างถึงในรายงานการวิจัยของจิรัฐ ชวนชม, ธิดารัตน์ คายัง, สวรรยา พิณเนียม, ชิดชม กัญญา และ นิธิพัฒน์ สุทธิธรรม (2559, น. 17) ได้ศึกษาเรื่อง การจัดการความรู้ทางบัญชีตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง พบว่ารูปแบบการจัดทำบัญชีครัวเรือนของชุมชน เป็นสมุดบัญชีตามรูปแบบของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ การเกษตร ชุมชนส่วนใหญ่ไม่ได้บันทึกบัญชีครัวเรือน เพราะชุมชนขาดความเข้าใจในการทำบัญชีครัวเรือน ผลการพัฒนาแบบการจัดทำบัญชีครัวเรือน พบว่า ชุมชนสนใจการบันทึกบัญชีครัวเรือนตามรูปแบบสมุดบัญชีโดยการแยกค่าใช้จ่ายที่จำเป็นและไม่จำเป็นออกจากกัน และการนำแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้เป็นแนวทางในการใช้จ่ายเงิน ส่งผลให้ชุมชนลดค่าใช้จ่ายที่จำเป็นและมีเงินออมมากขึ้น

3.6 การสร้างความสัมพันธ์ของชุมชนกับองค์กรที่เกี่ยวข้องในรูปของการเสริมสร้างเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และการมีปฏิสัมพันธ์กันในเชิงแลกเปลี่ยนกัน ส่งผลต่อการพัฒนาชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับอาคม บุตรวงศ์ (2549) อ้างถึงในงานวิจัยของวิษณุ หยกจินดา (2557, น. 39-40) ได้ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาท้องถิ่น พบว่า กลไกสำคัญที่ทำให้สมาชิกองค์กรชาวบ้านมีส่วนร่วม มีการเรียนรู้ มีความเชื่อ และมีอุดมการณ์ ได้แก่ ความผูกพันเป็นเครือญาติ การมีผลประโยชน์ร่วมกัน ผู้นำและสมาชิกมีบทบาทร่วมกันในการดำเนินกิจกรรมอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งวิธีการในกระบวนการมีส่วนร่วม ได้แก่ การร่วมประชุมอภิปรายปัญหาหารือกัน การวางแผนร่วมกัน การร่วมกันปฏิบัติกิจกรรม การร่วมประเมินและสรุปผลกิจกรรม ผลการเปลี่ยนแปลงจากการมีส่วนร่วมในกิจกรรม คือ องค์กรท้องถิ่นมีความเข้าใจสถานการณ์ความมั่นคงของกลุ่ม ความรู้สึกร่วมกันเป็นเจ้าของในกิจกรรม ความเข้มแข็งของกลุ่ม และการสร้างกิจกรรมหรือโครงการใหม่ ๆ ส่งผลให้ประชาชนในท้องถิ่นได้รับประโยชน์เพิ่มมากขึ้น

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการศึกษาวิจัย ครัวเรือนเกษตรกรควรใช้วิถีชีวิตอย่างพอเพียง รู้จักประหยัด ด้วยการลดการบริโภคนิยมนิยมและการใช้จ่ายฟุ่มเฟือย ลดพฤติกรรมการซื้อสินค้าฟอส่งและการลอกเลียนแบบใช้จ่ายเกินความจำเป็น มีการประกอบอาชีพเสริมและการทำกิจกรรมอื่นเสริม โดยใช้ทรัพยากรของตนเองหรือชุมชนและภูมิปัญญาดั้งเดิมให้มากที่สุด จะทำให้ครัวเรือนเกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นและสามารถพึ่งพาตนเองได้

2. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ควรส่งเสริมครัวเรือนเกษตรกรให้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเป็นการทำเกษตรแบบผสมผสานหรือการทำกิจกรรมทางการเกษตรประเภทอื่นเพิ่มเติมให้มีความหลากหลาย โดยเน้นการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมและสร้างเครือข่ายทั้งภายในและภายนอกชุมชนให้เข้มแข็งมากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2554). *คู่มือ คำแนะนำการใช้ปุ๋ยเคมีร่วมกับปุ๋ยอินทรีย์อย่างมีประสิทธิภาพตามคำวิเคราะห์ดิน สำหรับการปลูกพืชเศรษฐกิจรายตำบล ประจำปีการเพาะปลูก 2554-2556 อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง*. กรุงเทพฯ: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2558). *สำมะโนการเกษตร พ.ศ.2556 ทั่วราชอาณาจักร*. กรุงเทพฯ: กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม.
- กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2558). *สำมะโนการเกษตร พ.ศ.2556 ภาคเหนือ*. กรุงเทพฯ: กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม.

- กลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวชุมชนบ้านอุ่มแสง (เกษตรทิพย์). (2559). *การบริหารจัดการเครื่องจักรกลการเกษตร (Machinery pool model)*. สืบค้น 20 เมษายน 2562, จาก <https://www.kubotasolutions.com/knowledge/rice/detail/289>
- กานดาพันธุ์ วันทยะ. (2551). *ปัจจัยที่มีผลต่อความสามารถในการพึ่งพาตนเองตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดเชียงใหม่*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. (2559). *ชีววิถีเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนสู่เศรษฐกิจพอเพียง*. กรุงเทพฯ: การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย.
- เกรียงไกร ฐระพันธ์. (2551). *ตัวบ่งชี้ครอบครัวเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนในชนบท อำเภอเมืองจังหวัดอุดรธานี*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยขอนแก่น).
- จรรยาพร จันทร์ขาว. (2558, 4 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย กาจจน์ กอริ [การบันทึกเสียง]. ผู้อำนวยการธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร, ลำปาง.
- จิรัฐ ชวนชม, อดิธาณ คายัง, สวรรรยา พิณเนียม, ชิดชม กันจุฬา และ นิธิพัฒน์ สุทธิธรรม. (2559). *การจัดทำบัญชีครัวเรือนของนักศึกษาในมหาวิทยาลัยราชภัฏ*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสวนดุสิต.
- ชลัษณ์ เพชรรัตน์. (2545). *ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการเข้าร่วมโครงการ “เกษตรทฤษฎีใหม่” ของเกษตรกรในเขตอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์).
- เดือนเด่น นิคมบริรักษ์. (2552). การผูกขาดกับความเหลื่อมล้ำในภาคธุรกิจ. ใน *การสัมมนาทางวิชาการประจำปี 2552 เรื่อง การปฏิรูปเศรษฐกิจเพื่อความเป็นธรรมในสังคม*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- นภดล หงส์ศรีพันธ์. (2552). *การปรับตัวของเกษตรกรสู่การเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง : กรณีศึกษาหมู่บ้านป่าไผ่ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).
- นิรันดร์ ต๊ะวิชัย. (2561, 7 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย กาจจน์ กอริ [การบันทึกเสียง]. ผู้นำชุมชน หมู่ 5 บ้านจู้ด ตำบลลำปางหลวงอำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง, ลำปาง.
- นักข่าวพลเมืองสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส. (2559). *เกษตรกรไทยปี 59 เป็นหนี้มากขึ้น ชี้นำผลผลิตราคาตกและภัยธรรมชาติเป็นสาเหตุมากที่สุด*. สืบค้น 20 เมษายน 2562, จาก <https://www.citizenthaipbs.net/node/11670>
- พิเชษฐ องค์กรวิทยา. (2560, 26 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย กาจจน์ กอริ [การบันทึกเสียง]. นักวิชาการพัฒนาชุมชน สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดลำปาง, ลำปาง.
- พิมพ์พิชชา ภูทิพย์. (2560, 3 สิงหาคม). สัมภาษณ์โดย กาจจน์ กอริ [การบันทึกเสียง]. เกษตรอำเภอเกาะคา, ลำปาง.
- พันธ์ทวี สหะรัตน์. (2554). *การจัดการดิน*. กำแพงเพชร: วิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยีกำแพงเพชร.
- เพิ่มศักดิ์ เพิ่มพูนทวีชัย. (2558, 13 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย กาจจน์ กอริ [การบันทึกเสียง]. ผู้จัดการธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์เพื่อการเกษตร สาขาเกาะคา, ลำปาง.
- เลิศภูมิ จันทรเพ็ญกุล. (2560). *การส่งเสริมการเกษตร*. บุรีรัมย์: มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์.
- วิชญ์ หยกจินดา. (2557). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน หมู่บ้านทุ่งกว้าง ตำบลทับไทร อำเภอไทรงาม จังหวัดจันทบุรี*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยบูรพา).
- สม เครื่องชัย. (2561, 13 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย กาจจน์ กอริ [การบันทึกเสียง]. กรรมการหมู่บ้าน หมู่ 5 บ้านจู้ด ตำบลลำปางหลวงอำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง, ลำปาง.
- สม พักสิน. (2561, 24 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย กาจจน์ กอริ [การบันทึกเสียง]. กรรมการหมู่บ้าน หมู่ 5 บ้านจู้ด ตำบลลำปางหลวงอำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง, ลำปาง.
- สำนักงานสหกรณ์จังหวัดอำนาจเจริญ. (2556). *การจัดการองค์ความรู้ เรื่องการรวมกลุ่มและการมีส่วนร่วม*. อำนาจเจริญ: สำนักงานสหกรณ์จังหวัดอำนาจเจริญ.
- อุทัย ต้นโย. (การสัมภาษณ์, 12 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย กาจจน์ กอริ [การบันทึกเสียง]. กรรมการหมู่บ้าน หมู่ 5 บ้านจู้ด ตำบลลำปางหลวงอำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง, ลำปาง.